

УДК 342.725

О. В. Галайбіда

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

О. М. Задорожна

*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка*

«НАУКА ПРО РІДНОМОВНІ ОБОВ'ЯЗКИ» ЯК ОРІЄНТИР ДЛЯ СУЧАСНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

У статті проаналізовано працю Івана Огієнка «Наука про рідномовні обов'язки», з'ясовано можливості використання цієї розвідки у процесі вибудовування мовної політики сучасної української держави. Простежено потенціал рідної мови в процесі формування національної свідомості.

Ключові слова: «Наука про рідномовні обов'язки», мовна політика, рідна мова, мовна свідомість, українська нація.

Мовна політика завжди була, є і буде важливим аспектом державотворення. Іван Огієнко свого часу писав: «Рідномовна політика – то найцінніша й найважливіша частина національної політики і взагалі; недотримання її нормаль-

них практик сильно шкодить культурі народу й його політичному станові» [1, с.40]. Приналежність до тієї чи іншої лінгвостільності здавна вважали імпліцитним ідентифікатором національної свідомості. Особливо гостро мовне питання постало в сучасному українському суспільстві. Сьогодні ми маємо досить непросту ситуацію. Радянська ідеологія запровадила моду на російську мову, мотивуючи це полінаціональністю імперії та потребою порозумітися представникам різних етносів. Проте така позиція призвела до формування меншовартості української мови, утвердження думки, що українською розмовляють лише в сільській місцевості, а російська – мова освіченого прошарку суспільства. Упродовж існування незалежної держави практично всі передвиборчі програми кандидатів на перші посади країни та статути політичних сил містили положення про функціонування та захист то української, то російської, то (зادля збільшення електорату) обох мов. Мовне питання стало однією із ключових принципів позицій розпалювання війни на Сході України. Тому вибудовування коректної мовної політики – одне із першочергових завдань сучасного державотворення. Та під час створення чогось нового слід враховувати досвід попередників. На нашу думку, одним із наріжних каменів лінгвосуспільствознавства є «Наука про рідномовні обов'язки» Івана Огієнка [1], у передмові до якої автор свого часу зазначав: «Без добре виробленої рідної мови нема всенародної свідомості, без такої свідомості нема нації, а без свідомої нації – нема державности, як найвищої громадської організації, в якій вона отримує найповнішу змогу свого всебічного розвитку й виявлення» [1, с.34]. Констатуємо, що праця охоплює всі аспекти мовної діяльності як окремої особистості, так і суспільства загалом. Логічні аргументи та мудрі поради стануть в нагоді під час вибудовування послідовної єдиної мовної політики сьогодення.

Цікаво, що праця тривалий час була недоступною та невідомою для українства, спецслужби не допускали до неї ні пересічних громадян, ні фахівців-філологів, ні тим паче державних службовців. Коло реципієнтів «Науки про рідномовні обов'язки» (вчителі, робітники пера, духовенство, адвокати, учні та свідоме громадянство) свідчить про вагомість представників кожної з названих професій та патріотичних поглядів пересічних краян для реалізації великої мети – формування єдиної державної мови. Виважена нарація розвідки та системний і всесторонній підхід автора до формування мовної свідомості людини стали наслідком тривалих роздумів над питаннями національної ідентифікації своїх співвітчизників, над різними аспектами української державності, станом культури та духовності народу. Про системність поглядів митрополита Іларіона свідчить структура розвідки, зокрема порядок розташування і назви розділів («Рідна мова й народ», «Держава й рідна мова», «Найперші рідномовні обов'язки кожного громадянина», «Десять найголовніших мовних заповідей свідомого громадянина», «Для одного народу – одна літературна мова», «Для одного народу – одна літературна вимова», «Для одного народу – один правопис», «Письменник і рідна мова», «Преса і рідна мова», «Церква і рідна мова», «Духовенство і рідна мова», «Школа і рідна мова», «Учитель і рідна мова», «Батьки й рідна мова», «Молодь і рідна мова», «Спортові організації і рідна мова», «Молодь початкових шкіл і рідна мова», «Середньошкільна молодь і рідна мова», «Вища школа і рідна мова», «Студенти вищих шкіл і рідна мова», «Учні чужомовних шкіл і рідна мова», «Позашкільна освіта і рідна мова», «Театр і рідна мова», «Учений і рідна мова», «Десять заповідей простого писання», «Для одного народу – одна наукова термінологія», «Інтелігенти вільних професій і рідна мова», «Державна служба і рідна мова», «Десять рідномовних заповідей для емігранта», «Рідномовні

обов'язки в стосунку до чужинців», «Рідномовні обов'язки в мішаних подружжях», «Чужі слова в рідній мові», «Мовне винародовлення», «Статут «Гуртка плекання рідної мови», «Рідномовний гімн»). Зауважимо, що назви розділів часто апелюють до фрагментів Святого Письма (десять заповідей), що засвідчує сакральне ставлення автора до предмету роздуму та водночас специфіку його професійної діяльності. Разом з тим такий прийом свідчить про актуальність порушеного питання і за життя Івана Огієнка, і сьогодні, на початку XXI століття. Короткий виклад патріотичного вчення, того, що ми повинні робити, щоб збудувати гідну українську державу, щоб стати повновартісним європейським народом, потрібно популяризувати серед українців.

Визначальним фактором мовної політики, на думку Івана Огієнка, повинне стати усвідомлення усіма представниками лінгвостільноти мови як національного ідентифікатора: «Народ, що не розуміє сили й значення рідної мови й не працює для збільшення культури її, не скоро стане свідомою нацією й не стоїть на дорозі до державности» [1, с.37]. Проте автор зазначає, що цей процес повинен бути зворотнім: «Найголовніший обов'язок кожної держави – всіма можливими силами дбати про якнайкращий розвиток спільної для всіх племен її народу літературної мови, як найміцнішої основи для його духового об'єднання. Свої рідномовні обов'язки супроти своєї літературної мови держава виконує через церкву, школу, пресу, письменників, уряди, судівництво, інтелігенцію, театр, кіно, радіо й т. ін., що зобов'язані вживати доброї соборної літературної мови» [1, с.37]. Вражаюче пророчими виявилися слова про недотримання та порушення генетичного зв'язку мови і держави: «Держава, що не об'єднує всіх племен свого народу спільною соборною літературною мовою, завжди наражена й на політичне роз'єднання цих племен. <...> Мовне винародовлення завжди й конче провадить до морального каліцтва, а воно – найродючіший ґрунт для різних злочинів. Через це для власного добра держава мусить не допроваджувати своїх меншин до мовного винародовлення» [1, с.38].

Усвідомлення ролі мови як етнічного показника повинне прийти до кожного українця. Автор наводить низку критеріїв для оцінки мовної позиції свідомого громадянина: «Кожний свідомий громадянин мусить практично знати свою соборну літературну мову й вимову та свій соборний правопис, а також знати й виконувати рідномовні обов'язки свого народу» [1, с.41]. З метою виховання шанобливого, навіть сакрального ставлення до мови Іван Огієнко пропонує десять найголовніших мовних заповідей свідомого громадянина.

Наступні розділи присвячені вагомості соборної літературної мови як націєтворчого чинника для процесу державотворення: «Племена, об'єднані загальною всенародною свідомістю та однією соборною літературною мовою, складають націю. Без соборної літературної мови жодний, навіть дуже численний, народ не може стати свідомою нацією. <...> Нація, духовно об'єднана соборною глибоко розвиненою літературною мовою, конче стане державною» [1, с.42-43]. Водночас автор покладає персональну відповідальність на кожного громадянина за рівень володіння літературною мовою та отожднює мовну свідомість із патріотизмом та освіченістю: «Особа, що не навчилася своєї соборної літературної мови, не може зватися вповні інтелігентною, бо бракує їй найважливішої й найбільшої частини духовної культури. Перша ознака правдивої інтелігентності людини – добре знання своєї літературної мови. Сила духовної інтелігентності людини – в силі знання своєї літературної мови. Хто не навчився своєї соборної літературної мови зі школи, той мусить конче навчитися її поза школою, якщо бажає бути свідомим і корисним членом своєї нації. Нікому не вільно виправдо-

увати незнання своєї літературної мови нефаковістю або невивченням її в школі. Хто не знає своєї соборної літературної мови, той не може вважатися за свідомого й корисного члена своєї нації» [1, с.45]. Такий підхід вкрай потрібен сьогодні для консолідації українського етносу, для усвідомлення національної єдності, для відродження нашої державності.

Виразним показником національної зрілості є мовна свідомість письменників, яких автор називає найсильнішими і найпершими творцями соборної літературної мови. Іван Огієнко наголошує, що саме на майстрах пера лежить велика відповідальність за стан літературної мови, за мовну освіту їхніх читачів: «Кожний письменник повинен сам найпильніше дбати про поправне видання своїх творів без мовних і друкарських помилок, завжди пам'ятаючи, що з їхніх творів широкий загал навчається рідної мови» [1, с.54].

Головним двигуном розвитку рідної мови Іван Огієнко називає пресу. Що стосується цієї суспільної галузі, то в сучасному українському суспільстві маємо чимало проблем. По-перше, більшість періодичних видань нашої держави російськомовні. По-друге, видавництва і друкарні не хочуть витратитися на коректорів і перекладають відповідальність за грамотність статей на авторів, тому навіть україномовна паперова мас-медійна продукція неякісна – наявні частотні порушення мовних норм різного типу. Тому не втрачають актуальності настанови Івана Огієнка: «Преса й взагалі всі видання мусять плекати ідею всенациональної одності народу як підставу його сили й одності літературної мови» [1, с.54].

Центром духовності народу в усі часи виступала церква. Іван Огієнко фахово та ґрунтовно підійшов до окреслення ролі молитви рідною мовою: «Кожна віра найміцніше зв'язана з рідною мовою народу, бо рідна мова – то основний родючий ґрунт кожної віри. Рідна мова – шлях до Бога. <...> Усі церковні Богослужіння мусять відправлятися тільки живою мовою свого народу, як то було й у давнину. Богослужіння незрозумілою мовою не приносять вірним усієї тієї духової користи, що є його ціллю. Народ, що в церкві не чує своєї рідної мови, звичайно не шанує й не береже її як скарбу свого найдорожчого. Народ, що слухає служби Божі в нерідній йому мові, подібний до в'язня, що любить світ Божим через в'язничні ґрати» [1, с.55]. Останніми часом ми бачимо наслідки багатолітнього нівелювання національної ідентичності, вмілого психологічного програмування вірян, що мали і до сьогодні мають місце в храмах України. Тож закономірно, що існує потреба залучення духовенства до процесу націєтворення, коректної християнської інтерпретації основних положень християнської віри, а також максимального звучання Божого слова українською мовою. І найкращим порадиником з цього питання є Іван Огієнко.

Іван Огієнко не оминає увагою і рідномовного виховання в родині. Адже загальновідомо, що основні світоглядні позиції людина виносить із сім'ї. Саме в цій частині роботи автор дає визначення рідної мови: «Пам'ятайте, що діти вважатимуть за рідну тільки ту мову, що панує в вашій родині» [1, с.62]. У процесі осмислення цього терміна задумаємося, яка ж рідна мова у людей, вихованих на українських національних традиціях, на українському фольклорі, вигойданих українським вітром і виплеканих українською землею? На це питання знаходимо відповідь в аналізованій розвідці: «Особа, що не зросла на рідній мові, загублена для нації, бо ціле життя буде безбачченком, і справи рідної нації будуть їй чужі. Коли батьки соромляться своєї рідної мови, будуть її ціле життя соромитись і їхні діти, а тим стануть чужі для свого народу. Соромлення рідної мови батьками – дошкульна зрада свого народу та найбільший гріх і супроти дітей і своєї нації» [1, с.62]. Особливу відповідальність за рідномов-

ну свідомість митрополит Іларіон покладає на жінку: «Найсвятіший і найперший обов'язок кожної матері – навчати своїх дітей рідної мови й прищепити їм правдиву любов до неї. Кожна мати перші п'ять літ віку дитини повинна розмовляти з нею не інакше, як тільки своєю рідною мовою» [1, с.64]. Крім патріотичного обов'язку, жінка-мати має і велику християнську місію – «Мати, що не навчить своєї дитини рідної мови й не зацупить їй правдивої любови до неї, зрадниця своєї нації. Цей найбільший гріх супроти свого народу непокоїтиме таку матір ціле життя, й вона не зазнає правдивого щастя до могили» [1, с.64].

Досить ґрунтовно автор описує роль закладів освіти різного рівня щодо формування мовної свідомості людини, пропонує методичні рекомендації щодо вдосконалення рівня володіння рідною мовою. Цікаво, що митрополит Іларіон покладає контроль над дотриманням рідномовного кодексу на всіх членів суспільства: «Цілий народ мусить пильно дбати, щоб усі його школи були тільки рідномовні, бо тільки вони виховують свідому націю. Ціле громадянство мусить пильнувати, щоб усі підручники по його школах були писані тільки соборною літературною мовою, і то такою зразковою мовою, щоб на ній мовно виховувалась молодь. Ціле громадянство мусить пильнувати, щоб навчання в його школах провадилось не місцевою, а тільки соборною літературною мовою, бо тільки воно забезпечує народові всі користі від школи. Ціле громадянство мусить добре пам'ятати, що тільки рідна школа виховує національно сильні одиниці й морально міцні характери» [1, с.60]. На нашу думку, такий підхід призведе до протилежного результату – безконтрольності, адже кожен не буде вважати себе особисто відповідальним за моніторинг якості освітніх послуг, за виконання рідномовних обов'язків.

Як бачимо, написана майже сто років тому «Наука про рідномовні обов'язки» Івана Огієнка не втрачає актуальності і нині. Окремі положення цієї праці повинні стати наріжними каменями сучасної мовної політики української держави. На нашу думку, праця до сьогодні не відома широкому загалу української інтелігенції. Тому, зважаючи на останні події в нашому суспільстві, існує гостра потреба популяризації цього видання. Рекомендуємо його для прочитання адресатам, коло яких визначив сам автор – вчителі, робітники пера, духовенство, адвокати, учні та свідоме громадянство.

Список використаних джерел:

1. Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Рідна мова / І. Огієнко. (митрополит Іларіон) ; опрац., авт. передм. та коментарів М.С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2010. – 436 с. – Режим доступу: http://shron.chtyvo.org.ua/Ohiyenko_Ivan/Ridna_mova.pdf

The article analyses the work by Ivan Ohienko «Science about native language duties» and points out the possibilities of using it in the process of building the language policy of modern Ukrainian state. The authors investigate native language potential in the process of forming national consciousness.

Key words: «Science about native language duties», language policy, native language, language consciousness, Ukrainian nation.

Отримано: 24.02.2015 р.